

Osobitná dialektika historického, dialektika jeho vlastnej praxe a všetkých protirečivých javov, ktoré vytvára, stáva sa preto oblasťou najvysostnejšieho filozofického, umeleckého a revolučne historického záujmu človeka.

Zmysel jeho historickej existencie stáva sa relevantným a rozhodujúcim len poznaním nezmyselnosti jeho kozmickej existencie.

Akokoľvek ide v dejinách v problémom ľudského o celkom nové kategórie, princípy a dialektické momenty, napríklad prax, vedomie, sloboda, odcudzenie a iné, a akokoľvek sa problematika historického stáva prístupnejšou a racionálnejšou s nimi a prostredníctvom nich, bolo by úplne mystické, keby človek nevedel vymedziť rad určení, ktoré ho s ostatnými oblasťami existujúceho spájajú a neraz takmer identifikujú. Opač toho by znamenal, že ide o celkom nerovnaké, absolútne rôzne oblasti skutočnosti. V tomto prípade však by sme vôbec nemohli hovoriť o ľudskej praxi, o zmyslovej, materiálnej, historickej a výrobnjej praxi človeka.

Pre človeka je teda jeho historická existencia podstatným filozofickým a ľudským problémom. Človek len ako prírodná bytosť nie je historickým človekom a ako takáto bytosť nemôže byť nesmrteľný. Smrť nie je historickou, ale prírodnou kategóriou a podľa toho podstatne nie opravdivým ľudským problémom. Človek je nesmrteľný len ako historická bytosť, ako slobodná a tvorivá bytosť. A preto je aj problém slobody jeho základným problémom.

SÚČASNÉ PROBLÉMY MARXISTICKEJ DIALEKTIKY*

MIHAILO MARKOVIČ

1

Jestvujú tri koncepcie o možnosti a podstate dialektiky, ktoré, podľa môjho názoru, treba zavrhnúť:

a) nekritické, antropologické učenie o všeobecných zákonoch prírody, spoločnosti a ľudského myslenia,

b) opačný extrém, a síce úplný skepticizmus čo do možnosti akýchkoľvek všeobecných metodologických princípov alebo teoretických predpokladov ohľadne ľudského sveta ako celku,

c) taká úzka špecifikácia dialektiky, ktorá ju zredukovala na teóriu a metódu vlastnú len ľudským dejinám, pričom popiera možnosť jej aplikovania aj na prírodu a prírodné vedy.

2

Mnohí marxisti považovali dialektiku za primárne univerzálnu ontologickú teóriu, vyjadrujúcu trvalú schému každej zmeny vo svete, úplne nezávisle od človeka a ľudskej praxe.

Dve základné slabosti takejto koncepcie sú:

Po prvé, výroky, ktoré majú tendenciu vyjadrovať dialektické „zákony“, sa považovali za nepochybné, dokázané vedeckými faktami, absolútne pravdivé. Počet zákonov bol ustálený. Toto viedlo k paradoxným následkom: teória univerzálnej zmeny sa stala

* Referát zo sympózia československých a juhoslovanských filozofov v Zadare.

nezmeniteľnou, metóda chápania celého sveta ako komplexu procesov sa stala pevnou. Jediná povolená línia novátorstva pozostávala z predkladania nových čerstvých príkladov a ilustrácií z dejín vedy alebo dejín robotníckeho hnutia. Takýto prístup k dialektike skrýval v sebe dvojaký druh dogmatizmu: na jednej strane, snahu uzákoníť totalitu bytia „v sebe“, zabudnúť na to, že čokoľvek poznáme a o čokoľvek zmysluplne hovoríme, bolo sprostredkované našou praxou a obsahuje prvok subjektivity — to všetko znamená ignorovať celú evolúciu filozofie po Kantovi a vrátiť sa k predkantovskej metafyzike. Na druhej strane, chápanie dialektických zákonov ako uzavretého systému a ako a priori daných, sväto-svätých schém, v čom sa prejavil jasne protivedecký, teologický postoj.

Po druhé, dialektika je zredukovaná na všeobecnú štruktúru jestvujúceho sveta a na metódu poznávania toho, čo už tam je, čiže všetok aktivizmus Marxovej filozofie je preč. Filozof, ktorý mieni svet nielen vysvetliť, ale ho i zmeniť, sa nezastaví pri tom, že nadobudne spoľahlivé vedomosti o všetkom, čo tam je. Skúma taktiež, čo by sa mohlo nachádzať vo vnútri jestvujúcich prírodných a spoločenských hraníc a podujme sa prakticky realizovať to, čo podľa určitých objektívnych ľudských potrieb by malo byť. Revolučná filozofia je teda tak poznaním, ako aj hodnotením, objavom všeobecných právd a radikálnou spoločenskou kritikou. Dialektika nie je teda len všeobecnou teóriou a metódou ako získať pozitívne poznanie, ale je tiež aj teóriou a metódou revolučnej negácie a prekonania jestvujúcej skutočnosti. Keď sa na to zabúda, dialektike hrozí nebezpečenstvo, že sa stane nástrojom racionálneho zdôvodňovania danej historickej formy ľudskej existencie, t. j. nástrojom ideológie. A naozaj, v nedávnej minulosti, ba i dnes ešte niektorí marxisti pokladajú dialektiku za ideologické *credo*, jej problémy sa považujú za ideologické otázky, za riešenie ktorých sú zodpovední skôr politickí vodcovia ako filozofi a vedci.

Ideologizáciou dialektiky sa vysvetlí do značnej miery dogmatický ako aj konformistický charakter tejto koncepcie.

3

Vzbura proti dogmatizmu a konformizmu vyvolala u niektorých marxistov hlbokú nedôveru voči dialektike všeobecne. Tento postoj je zvlášť rozšírený medzi odborníkmi v exaktných vedných odboroch, ktorí majú viacero dôvodov obviňovať väčšinu nedávnych interpretácií dialektiky: hrozný nedostatok exaktnosti, používanie nejasných, dvojzmyselných pojmov, skrušujúca nebalosť v analýze a argumentácii, neznesiteľné zjednodušovanie a neznalosť v prezentovaní vedeckých výsledkov za účelom dokazovania dialektických zákonov atď. Keď títo odborníci protestujú proti rôznym vulgarizáciám a odmietajú byť viazaní akýmkoľvek filozofickými úvahami, ktorým chýba kompetencia a originalita a ktoré jasne zaostávajú ďaleko za súčasnou úrovňou logiky a metodológie teoretického skúmania — nemožno nesympatizovať s nimi. Ale nie je možné ich nasledovať, keď prehlasujú, že ani jeden vedec nikdy nič nezískal z dialektiky — ergo, nič takého nie je potrebné! To sa podobá argumentu, podľa ktorého ani jeden národ si nikdy nevytvoril svoju reč pomocou lingvistiky, žiaden spisovateľ nenapísal svoje romány podľa teórie literatúry a žiadne dieťa nevďačí za svoj zrod sexuológii — čo je síce pravdivé, ale irrelevantné, keď zväžeme hodnotu týchto teórií.

Pre každú praktickú činnosť je možné formulovať teóriu, ktorá udáva všeobecné štrukturálne črty tejto činnosti a nemeniteľné štandardy jej vývoja. Jedno alebo druhé určenie týchto štrukturálnych črt a štandardov je inherentné praktickému procesu — ak je to dobre organizovaný, významový proces — bez ohľadu na to, či jeho činitelia

sú si toho vedomí, alebo nie. Teória pomáha racionálne pochopiť to, čo sa určitým spôsobom prejavuje už v nevedomej činnosti. Ak je teória správna, zvyšuje naše vedomosti o nás samých, o našom konaní, čo samo o sebe predstavuje hodnotný prínos. Okrem toho umožňuje nám kontrolovať vlastné schopnosti, uvažovať o nich kriticky a racionálne a zlepšiť náš spôsob ďalšieho konania.

Jestvujú rôzne stupne zovšeobecnenia takých teórií. Teóriou najvyššieho stupňa tohto druhu je dialektika. Pozostáva z najvšeobecnejších princípov ľudskej činnosti ako celku, vrátane myslenia a vedeckého bádania ako zvláštnych prípadov. Tu sa natískajú nasledujúce otázky: Ak sa ľudská činnosť dá orientovať rôznymi smermi a je zameraná na rôzne konečné ciele — princípy a kritériá vývoja sa budú meniť v súlade s nimi, ktoré sú teda tie hodnoty, ktoré udávajú smer tomu typu ľudskej činnosti, pre ktorý je dialektika najvšeobecnejšou teóriou a metódou? Ktoré sú tie teórie a metódy, na základe ktorých vznikajú filozofické smery stojace proti marxizmu? Skôr ako zodpovieme tieto otázky, treba proti všetkým tým, ktorí pochybujú o nevyhnutnosti všeobecných metodologických úvah, zdôrazniť jednu vec.

Ak je pravda, že myslíme podľa určitých pravidiel (ktoré sú oveľa komplexnejšie ako pravidlá, ktoré už formálna logika vyjadřila explicitne) a ak je tiež pravdou, že sledujeme určité pravidlá vždy, keď naša činnosť je dobre organizovaná a usmernená k určitému cieľu, vtedy *nevedomosť týchto pravidiel je špecifickou formou alienácie*. Uvedomiť si tieto pravidlá, byť schopný premýšľať o nich racionálne a kriticky, získať kontrolu nad nimi a využiť ich, aby vyhoveli podmienkam prostredia čo najúčinnejšie — všetko to popri inom znamená veľmi dôležitý aspekt ľudskej dezalienácie.

Teda každý skepticizmus voči dialektike má jednu z dvoch možných príčin. Jedna spočíva (buď vo vyjadrenom alebo v nevyjadrenom) v preferovaní niektorej riválnej všeobecnej filozofie, teórie a metódy: fenomenológie, pozitivizmu, pragmatizmu, lingvistickej analýze atď. Ďalšou možnou príčinou je predsudok, že dôležité v ľudskej činnosti je, aby sa veci robili dobre, nie aby sme vedeli, ako ich dobre robiť. To je apológia slepoty a irracionality a okrem toho príliš konzervatívny postoj. Vzostup ľudského povedomia na ktoromkoľvek poli myslenia a činnosti vždy bol sledovaný značným pokrokom na tomto poli: rozvoj psychológie po Freudovi, logiky po Booleovi sú pádne príklady a niet pochybností o tom, že socialistické revolúcie v Rusku a inde sú neodmysliteľné od Marxovej teórie, ktorá zas nie je mysliteľná ako revolučná teória bez dialektiky.

4

Niektorí marxisti, ako Lukács a filozofi sympatizujúci s marxizmom, ako Jean Paul Sartre a Hyppolite majú zvláštne postavenie medzi týmito dvoma extrémami v interpretácii dialektiky: medzi dogmatickým konformizmom na jednej strane a skepticizmom na strane druhej. Majú pravdu, keď zdôrazňujú aktivistický a humanistický charakter dialektiky. Majú pravdu, keď tvrdia, že hovorí o dialektických štruktúrach a aplikovať dialektickú metódu nadobúda zmysel len tam, kde jestvuje interakcia medzi subjektom a objektom, kde sa berie do úvahy ľudská produkcia, kde jestvuje jednota teórie a praxe. Je taktiež pravdou, že v dialektike hrá veľmi významnú úlohu kategória totality: objekt možno chápať len ako časť celku konkrétnej syntetickej jednoty, ku ktorej patrí. Prax je, okrem iného, procesom totalizácie: tvoríme nový objekt ako časť širšieho projektu ako prostriedok pre ďalšie dobro, vo svetle ktorého jedine nadobúda zmysel.

Ale z toho všetkého nevyplýva, že rozšírenie dialektickej metódy na prírodu je bez významu alebo bez opodstatnenia, ako to hlásajú títo autori a mnohí z ich zástancov.

Podľa Lukácsovej skoršej práce *Geschichte und Klassenbewusstsein*, konkrétne mar-

xistická dialektika môže byť iba metódou pre štúdium spoločnosti. Engels sa mýlil, keď nasledoval Hegelov zlý príklad a rozšíril dialektickú metódu na štúdium prírody. Niektoré podstatné charakteristiky dialektiky v prírode totiž chýbajú: interakcia medzi subjektom a objektom, jednota teórie a praxe, historické zmeny objektívnych substrátov našich kategórií. V dôsledku toho jestvuje podstatný rozdiel medzi metódou v spoločenských a prírodných vedách. Na rozdiel od prvých je pre prírodné vedy charakteristická tendencia abstrahovať, kvantifikácia, izolovanie jednotlivých historických faktov alebo zvláštnych sfér so špecifickými zákonitostami.

Treba poznamenať, že už v tejto práci Lukács vyjadruje ďalší, pružnejší názor, podľa ktorého je nevyhnutné vypracovať konkrétnym spôsobom rôzne druhy dialektiky, spomedzi ktorých dva sa musia zvlášť rozlíšiť: „čisto objektívna dialektika prírody“ a „historická dialektika“. Prevláda však predošlý názor a je oveľa charakteristickejšia pre Lukácsa v tejto etape jeho intelektuálneho vývoja.

Sartrov hlavný argument proti dialektike prírody je, že v prírode niet totality ani procesu totalizácie v pravom slova zmysle. Vo všetkých jestvujúcich prírodných systémoch časti sú si vonkajšie ako jedna voči druhej, tak aj voči celému systému. Čo je zvlášť dôležité, je skutočnosť, že zostávajú vždy vonkajšími k nám — na rozdiel od historických procesov, ktorých sa my zúčastňujeme, nikdy nepochopíme fyzicko-chemické deje z vnútra — nevytvorili sme ich, ako vytvárame dejiny. Sartre nevyklučuje úplne možnosť hovoriť o dialektike prírody, ale tvrdí, že sa to dá robiť len analógiou, metaforickým spôsobom, antropomorfičkou projekciou modelov, ktoré sú platné len v rámci ľudských dejín. Podľa neho takéto extrapolácia nie je teoreticky správna. Okrem toho vedie k pluralite parciálnej dialektiky pre rôzne prírodné systémy. Myšlienka univerzálnej dialektiky nemá zmyslu, keďže príroda je nekonečná a v dôsledku toho bez jednoty.

Lahko je pochopiť že v oboch prípadoch, u Lukácsa i u Sartra, popieranie dialektiky prírody spočíva na dvoch predpokladoch, ktoré nemusíme prijať.

Jedným predpokladom je priehrada medzi prírodou a dejinami, ktorá vedie k hrubému, nekritickému, epistemologickému postoju pri interpretovaní prírody a výsledkov prírodných vied.

Druhým predpokladom je príliš úzka špecifikácia dialektiky. Dialektika sa definuje bez dostatočného teoretického opodstatnenia, príliš jednoznačne. Z takej definície analyticky vyplýva, že nemôže byť všeobecnou filozofickou metódou, ale len zvláštnou metódou historického bádania a vysvetlenia. Ani jeden z autorov (ktorí ináč kladú taký dôraz na kategóriu totality) nevysvetľuje, ba ani neberie do úvahy, čo je totalita, súčasťou ktorej je práve to, čo oni nazývajú dialektikou: inými slovami, ktorá je všeobecnou metódou myslenia, poznania a praktického zaobchádzania s ktorýmkoľvek objektom.

5

Keď rôzni autori hovoria o dialektike prírody, nie je jasné, čo pod tým pojmom rozumejú:

- a) všeobecnú štruktúru prírodných procesov ako takých,
- b) všeobecnú štruktúru teórie o týchto procesoch alebo
- c) všeobecnú štruktúru ľudskej činnosti, ktorá vedie k zmene prírody a tvorbe teórie.

Niektoré kritiky dialektiky prírody sú opodstatnené, pokiaľ sa vzťahujú na „samotnú“ prírodu a na dogmatickú koncepciu dialektiky, o ktorej sme hovorili vyššie. Ale keď hovoríme o prírode „pre nás“, a to je tak vždy, keď spomenieme niečo určité a konkrétne o prírode — to je niečo, čo už zahrňuje interakciu hrubého vonkajšieho prírodného

okolía a konkrétneho historického subjektu určitej spoločnosti v určitom období, s definovanými potrebami, hodnotami, ideologickými a inými predsudkami, motívmi atď. Kontraverzie o podstate slnečnej sústavy, o podstate matematiky, o teórii relativity, kvantovej mechaniky, darwinizme, genetike, vitalizme *versus* mechanizmu atď. jasne ukazujú, že proces poznania prírody bol viac-menej ovplyvnený prevládajúcou kultúrnou a ideologickou atmosférou a ani zďaleka nie je pasívnym, nestranným, čisto intelektuálnym odrazom daných predľudských faktov.

Podľa Marxových *Ekonomických a filozofických rukopisov* príroda, priemysel, prírodné vedy, veda o človekovi, ľudské základné schopnosti a ľudská psychológia sú len momenty jedného dialektického celku. Momenty, ktoré sa úzko prelínajú, prechádzajú jeden do druhého.

Opravdivá podstata človeka „podľa Marxa“ je príroda, ako sa vyvíja v dejinách ľudstva, v akte genézy ľudskej spoločnosti. Na druhej strane „*všetko to, čomu sa hovorí dejiny sveta*, nie je nič iné, ako tvorenie človeka ľudskou prácou a vznik prírody pre človeka“. Praktické spojivo medzi človekom a prírodou sú prírodné vedy a priemysel. „Prírodné vedy prenikli úplne prakticky do ľudského života cez priemysel. Priemysel predstavuje skutočný historický vzťah prírody a tým aj prírodných vied k človeku“. Z hľadiska filozofického humanizmu a aktivizmu nie je možné oddeliť dejiny ľudstva od dejín prírody, prírodné vedy od vedy o človeku. Preto Marx napísal: „Samotné dejiny sú *skutočnou súčasťou prírodných dejín*, vývoja prírody v človeka. Prírodné vedy raz zahrnú vedu o človeku tak isto, ako veda o človeku zahrnie prírodné vedy: nastane jediná veda“. A Marx ďalej vysvetľuje, ako je človek priamym objektom prírodných vied a príroda je priamym objektom vedy o človeku.

Marx tu bezpochybne nemá na mysli hrubú, pôvodnú prírodu, ktorá jestvovala *v sebe samej* prv, ako sa objavil človek na zemi, alebo tie oblasti prírody, ktoré sú mimo dosahu ľudských zmyslov, praktických nástrojov, alebo aj imaginácie. Naozaj nemá zmyslu hovoriť o dialektike takej prírody (v zmysle čirej exteriority k dejinám), aj keď nesmieme prehliadnúť skutočnosť, že hranice tejto exteriority sú relatívne a menlivé: stále väčšie a väčšie jej časti sú nám známe, prakticky modifikované a včlenené do ľudských dejín.

Lukács, Sartre a iní kritici dialektiky prírody však nepodalí konkluzívne dôvody, prečo táto koncepcia nie je aplikovateľná na takéto procesy humanizácie prírody (ktorá je nerozoznateľnou súčasťou samého historického procesu). Vynaložili veľa úsilia, aby postavili umelý múr medzi prírodné a spoločenské vedy, ale ich konštatovania o prírodných vedách sú často nespoľahlivé a nepresné. Lukács napr. tvrdí, že charakteristickou črtou metódy prírodných vied je izolovať fakty, myslieť o nich abstraktne a nehistoricky a zanedbávať kvalitatívnu zmenu. Avšak prírodné vedy boli doteraz oveľa úspešnejšie ako spoločenské v integrovaní množstva faktov do systémov zahrňujúcich totalitu javov z celej oblasti. Po Lyellovi, Laplaceovi a Darwinovi historický charakter prírody sa považuje za všedný fakt a potlačenie abstraktnosti v základných prírodných vedách umožnilo ohromujúci technologický pokrok modernej doby.

Sartre naproti tomu zas hlása, že v prírode nejestvujú totality — a to je jeden z jeho hlavných argumentov. Sám však pripúšťa, že biologické organizmy sú určitým druhom totality — lenže sa doteraz neštudovali ako také, a nie pomocou dialektickej metódy (čo zrejme nepatrí k nášmu problému). Taktiež najšampvr popiera, že by príroda mala dejiny, no potom pripúšťa možnosť zavedenia historických heuristických modelov. *Prírodzene, celá dialektika má heuristickú, a nie demonštratívnu hodnotu*. Sartre nasleduje Hegla v tom, že príroda je exteriorita a kladie rozhodujúci dôraz na tvrdenie, že prírodu

nikdy nepochopíme z vnútra. Zabúda však, že naše telo, naše zmysly a zmyslové schopnosti sú súčasťou prírody, časťou vonkajšieho bytia, ktoré bezprostredne cítime.

Miesto toho, aby sme ľudské dejiny a prírodu stavali ako dve odlišné a jasne oddelené oblasti, musíme uvažovať o tranzícii (tak kontinuitnej ako i diskontinuitnej) medzi rôznymi hladinami ľudskej reality, prechádzajúc pritom

- a) od najjednoduchších systémov objektov, ktoré sú si vonkajšie voči sebe — ku komplexným jednotám, ktorých časti sú navzájom silne späté a závislé,
- b) od maximálnej stability k maximálnej variabilite a kvalitatívnej zmene,
- c) od striktnej determinácie k samodeterminácii,
- d) od pasivity k aktivite, od pevných štruktúr reakcií k otvorenému na určitý cieľ zameranému, tvorivému chovaniu,
- e) od toho, čo je dané, k tomu, čo bolo vytvorené,
- f) od vonkajšej sprostredkovanej kontemplácie k vnútornej praktickej skúsenosti a porozumeniu atď.

Napriek rôznym diferenciám vo všetkých týchto hladinách ľudskej reality je prítomná všeobecná štruktúra, na ktorú sa má vzťahovať názov „dialektika“ v najvšeobecnejšom význame. Tento názov označuje na prvom mieste *štruktúru metodologických princípov* každého teoretického bádania a praktického konania orientovaného k úplnej emancipácii človeka a humanizácii prírodného a spoločenského prostredia.

Táto dialektická štruktúra ľudského myslenia a konania predpokladá existenciu izomorfnej štruktúry hmotného bytia (príroda, objektívny spoločenský život, naše vlastné telo). Bez tohto izomorfizmu naše konanie by nemohlo byť dobre organizované a efektívne a naše myslenie by nebolo schopné určiť skutočné podmienky a predpovedať skutočné následky našich činov.

Podstatné črty takejto dialektickej štruktúry sú: systémová jednota častí, dynamický charakter každého systému vyplývajúceho z vnútorného konfliktu síl, vznik nových vlastností ako následok nového usporiadania a reorganizácie prvkov, moment samourčenia a samotvorby, postupná zmena celého systému k určitému limitu.

Táto generálna štruktúra sa dá špecifikovať rôznymi spôsobmi čo do stupňa komplexnosti, variability, sebauvedomenia a samourčenia predmetného systému. Sú veľké rozdiely vo fyzikálno-chemických, biologických a spoločenských totalitách. Taktiež rýchlosť historických zmien je neporovnateľne väčšia v ľudskej spoločnosti (zvlášť v modernej) ako v niektorej galaxii alebo v našej slnečnej sústave. Hranica, ktorá dáva tomuto smerovaniu zmysel, je v anorganickej prírode vonkajší stav vecí, v organickom svete to môže byť inštinktívna potreba, v ľudskej histórii je to vedomý cieľ, ideál.

Podstatné však je zabrániť rozkladu — dezintegrácii nášho filozofického myslenia na rôzne čiastočné polia s rôznymi metódami, pričom by sa dialektika pokladala len za jednu parciálnu metódu. Bez ohľadu na množstvo takých čiastočných dialektík, ktoré by sme mohli zostaviť, je bezpodmienečne nutné pamätať, že všetky sú zvláštnymi prípadmi jedinej základnej, otvorenej, ale všeobecnej dialektickej štruktúry.

SEMINÁR K PROBLÉMOM MLADEJ GENERÁCIE

V dňoch 29. 11.—1. 12. 1965 usporiadal Krajský výbor Socialistickej akadémie v Ostrave v spolupráci s ÚV Socialistickej akadémie seminár „K problémom mladej generácie“. Uskutočnil sa v Rožňove pod Radhoštom. Usporiadatelia zabezpečili jednotlivé prednášky prevažne od zahraničných odborníkov z Poľska a Juhoslávie.